

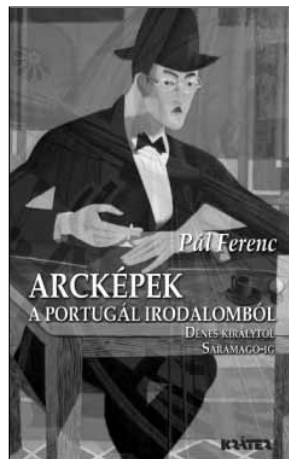
IRODALMI SELEÇÃO

Pál Ferenc: Arcképek a portugál irodalomból. Dénes királytól Saramago-ig

Ha az ember gyerekkora óta gyakorló futballszurkoló, az „arcképcsarnok” szóról leginkább két dolog jut eszébe: egyrészt a *Nemzeti Sport* félévente megjelenő fényképes adatbankjai, melyeket az ember addig forgatott, míg a keze át nem vette az összes szint Bárányos Zsolt vagy Karkusz Anasztáz portréjáról, vagy ennek interaktív változata, a Panini-album, melybe maga ragaszthatta be a világválogatottak előtt a többé-kevésbé ismeretlen válogatottak többé-kevésbé ismeretlen játékosait. Ennek megfelelően, ha egy portugál irodalmi arcképcsarnokot kell maga elé képzelnie, rögtön felsejlik benne a kérdés: hol végeznének a luzitánok a irodalmi Európa- vagy világbajnokságon? Felvehetné-e a versenyt a Camões – Pessoa – Saramago mágiikus háromszög mondjuk a Cervantes – Lope de Vega – Marias támadótrióval? Vagy bedarálná őket a melós amerikai Hemingway – Faulkner – McCarthy középpálya? És mit tudnának kezdeni a mi Esterházy vezette seregeinkkel?

Ha a kérdést komolyan vesszük, és elsőnek a mindig mérvadó kulturális Nyugat irodalmi kánona felől próbáljuk megválaszolni, Harold Bloom *Western Canon*jába belelapozva háromszor annyi (kilenc) portugál szerzőt találhatunk a függelékben, mint magyart (hármát). Ha ugyanakkor e tekintélyesnek tűnő számot összevetjük az angol, francia, német, orosz, amerikai vagy spanyol irodalom képviselőivel, mindjárt láthatjuk, hogy Portugália dimenziókra van az élmezőnytől; kétségtelenül labdába rúg ugyan a világirodalmi küzdőtéren, de elsőre úgy tűnik, csak egy Eusébio vagy Cristiano Ronaldo (vagyis Camões, Pessoa és Saramago) erejéig képes határain túl is hatást gyakorolni az európai irodalmi mezőre – legtöbbször ő követ, és nem őt követik.

De hol van a portugál irodalom Magyarországról nézve? Akár kiadástörténeti, akár filológiai szempontból próbáljuk megtalálni a helyét, csak radarunk perifériáján érzékelhetjük: ugyan három nagy alakja (Camões, Pessoa és Saramago) hegyként emelkedik ki a magyar nyelvű megjelenések közül, az ő műveiken, az Íbisz Kiadó kilencvenes-kétezres évek fordulójára tehető áldásos tevékenységén és a *Hesperidák kertje* című versantológián túl alig-alig marad olvasnivalónk a kanonikus portugál irodalomból. Ugyanígy, mivel a magyar luzitanisztika csak a hetvenes évek vége óta bír intézményes keretekkel (és távolról sincsenek olyan lehetőségei, mint a francia, az angol vagy akár csak a spanyol nyelvnek és irodalomnak), számos alapvető dologban mutatkoznak hiátusok, melyek némelyike az idő előrehaladtával „nagy adóssággá” alakult. Az elmúlt években (az Equinter Kiadónak köszönhetően) mind Portugália, mind Brazília történetéről megjelent egy-egy fordításkötet magyarul (José Hermano Saraiváé, illetve Boris Fausto-é), azonban ugyan ezen országok irodalomtörténetéről mind ez idáig egyetlen

Kráter Kiadó
Pomáz, 2015
196 oldal, 2800 Ft

átfogó, összefoglaló művel sem rendelkezünk. Ez mind oktatási, mind ismeretterjesztési szempontból nagy adósság, és az sem enyhít rajta, ha tudjuk: a legutóbbi, magyar szerző által írt angol irodalomtörténet 1972-es (Szenczi – Szobotka – Katona), a kínai 1960-as (Miklós – Tókei), a spanyol pedig, mely Kőrösi Albin munkája, egyenesen 1930-as, és így veszi kezdetét: „Tekintettel arra a kétségbevonhatatlan tényre, hogy a mai időben *tiszta* fajokról beszélni nem igen lehet, a spanyol vagy ibér faj tisztaságához is szó fér.”¹

Épp emiatt fontos vállalkozás Pál Ferencé, aki egy Eça de Queirós-² és két Saramago-monográfia,³ számos szerkesztett kötet, összesen több mint száz szaktanulmány, utószó és kritika, valamint több tucat spanyol és portugál nyelvű kötet fordítása után, a tőle megszületett öniróniával vette magára nagy kedvence, Hans-Robert Jauss kijelentését, miszerint „az irodalomtörténetek írása pályájuk csúcsán túljutott egyetemi professzorok unaloműző tevékenysége”. (6.) Noha magam egyáltalán nem látom hanyatlani sem Pál pályáját, sem szerző- és publikálókédvét (sőt, ellenkezőleg: harmadik és negyedik könyve egy éven belül jelent meg!), áttekintésekben gazdag munkásságának régóta hiányzó darabja egy hosszabb, szintetizáló jellegű portugál irodalomtörténeti mű. De vajon most megszületett-e?

Pál kötetének címe (*Arcképek a portugál irodalomból*) és előszavának intése elsősre némileg visszafogja várakozásainkat. A szerző – ismét csak Jaussra hivatkozva – egyrészt figyelmeztet, hogy „az összefoglaló irodalomtörténeti munkák ideje lejárt”, másrészt felvázolja munkamódszerét is: „Munkánk mindenképpen szabálytalan irodalomtörténet lesz, mert egy-egy író, költő bemutatásán keresztül próbálja elérni célját. Egy-egy korszak kiemelkedő alkotója köré csoportosítja a korszak többi szerzőjét, és így próbálja felvázolni a portugál irodalom folyamatosságát. (...) Azoknak, akik egységében és folyamatában szeretnék látni a portugál irodalom alakulását, mindenképpen ajánlanánk »A portugál irodalom rövid áttekintése« című bevezető fejezetet.” (6–7.) Arról van tehát szó, hogy egy rövidebb irodalomtörténeti összegzést (8–14.), huszonöt, egyenként nagyjából hétoldalas szerzői arckép követ, melyek azonban sokszor 1-2 oldalnyi átkötő szöveget is tartalmaznak, gondosan ügyelve arra, hogy a szerzői életművek közt ne maradjanak kronológiai hiátusok. Így nemcsak a bevezető, de a kötet egészének folyamatossága is biztosított: a könyv nemcsak életrajzok időrendben egymás után következő soraként, hanem a portugál irodalom vázlatos történeteként is olvasható, ilyen szempontból pedig túlmutat az általában lexikonszerű arcképcsarnok-műfaj keretein. A szerzőközpontú áttekintés ugyanakkor irodalomtörténetnek valóban vázlatos: a zajló irodalom megannyi, nem-individuális szegmense (irányzatok, csoportosulások, színterek, intézmények, folyóiratok) mind csak érintőleges szerepet kaphat benne.

Első ránézésre tehát ritka hibriddel állunk szemben, ismerve ugyanakkor Pál életművét, a szokatlannak tűnő forma rögtön értelmet nyer. A periférikus irodalom (helyesebben *irodalmak*, mert a szerző a brazil és portugál-afrikai régióknak is kiváló ismerője) egyfajta kulturális tolmácsként ugyanis évtizedek óta ő a felelős a vonatkozó tematikus számok irodalomtörténeti bevezetéséért, s mivel különböző díjak, halálesetek és fordítások kapcsán számos alkalmi szöveget is írt, a rövid életrajzok előállításában is roppant gyakorlott. Így egyaránt mestere az öt-tízoldalas irodalomtörténeteknek⁴ és a valamivel

¹ Kőrösi Albin: *A spanyol irodalom története*. Bp., Szent István Társulat, 1930. 3.

² Eça de Queirós és a realizmus: „A portugál társadalmat szeretném bemutatni”. Bp., Tankönyvkiadó, 1995.

³ *A végtelen regényszöveg bővületében: José Saramago írói portréja*. Bp., Mundus, 2000, illetve *Saramago-olvasatok: Kísérlet José Saramago regényeinek befogadás szempontú elemzésére és az olvasói befogadás lehetőségeinek vizsgálatára*. Bp., Equinter, 2014.

⁴ Lásd például: „Angola negyven éve független – irodalom”, *Nagyvilág*, 2015/11, 1216–1222., „A brazil elbeszélés fél évszázada”, *Nagyvilág*, 2014/4, 374–379., „Afrika portugál nyelvű irodalmáról”, *Nagyvilág*, 2008/11, 1116–1122., „Néhány szó napjaink portugál irodalmáról”, *Nagyvilág*, 2006/4, 243–246.

rövidebb minibiográfiáknak⁵ is – a kötet pedig egészében és részeiben is tulajdonképp ezek kombinációja.⁶

De hogy épülnek fel és milyenek is ezek a szövegek? Pál többször (így Gil Vicente és Bernardim Ribeiro esetében is) hangsúlyozza a könyv lapjain, hogy nem minden írói életmű megértéséhez feltétlen szükséges az életrajz részletes ismerete és elősorolása, ezért – meg persze nyilván a terjedelmi korlátok szorításában – csak a legalapvetőbb biográfiai bemutatásra szorítkozik. A szöveg törzsét alkotó életmű-ismertetés ugyanakkor meglehetősen változatos: Pál néhol egyszerűen ráhagyatkozik az irodalomtörténeti kánonra, hogy csoportosítsa, majd értékelje a szerzők legkiemelkedőbb szövegeit, néhol (például Dénes király és Vieira atya esetében) azonban az életmű egy-egy karakteres darabját kiválasztva vezeti le az adott szerző vagy műfaj sajátosságait. A művek tárgyalása közben gyakran kitér a világirodalmi hatásokra, kapcsolódási pontokra (amiben sokat segít, hogy a portugálhoz sok szállal kötődő spanyol irodalom történetét is jól ismeri) és – főként a romantika előtti szerzők esetében – a kevésbé ismert műfajokra vagy realitásokra is. Okkal szentel például kitérőt annak, mik azok a barátalok, hogy épül fel egy homília, vagy épp mennyire hasonlítanak a mai színdarabok Gil Vicente színpadi játékaikhoz (ha spoilerreztetek kicsit: semennyire). Külön ajándék, hogy kapcsolattörténetben járatos luzitanistaként a vizsgált művek minden magyar vonatkozására kitér – több van ugyanis belőlük, mint gondolnánk, s különösen érdekessé teszi őket, hogy távolról sem érvényesül bennük a nyugat-keleti lejtő logikája. A középkori és kora újkori portugál szerzők ugyanis – kapaszkodjunk meg – legalább annyira szerettek volna magyarok lenni, mint mi évszázadokkal később sumérok. Erre utal a valós dinasztikus kapcsolatokon (Dénes király II. András dédunokáját vette feleségül) kívül, hogy Fernão Lopes egy 15. századi halvány utalása nyomán számos író, költő és történetíró vallotta hittel, hogy a portugál királyi család magyar eredetű, vagyis hogy Tengerész Henrik „egy magyar királynak/ volt második fia”, ami dinasztikus kapcsolatot sugallt az Avis- és az Árpád-ház közt. Bár a 15-16. században ezt lovagregények („Miksa császár krónikája”, „Clarimundo császár krónikája”) és színművek („Színjáték Luzitániáról”) is átveszik, hozzánk csak Camões főműve (*A lusiadák*) révén jut vissza a hír, s a reformkori történészek gyorsan cáfolják.⁷

A magyar olvasó ugyanakkor nemcsak az ilyen részletek olvastán érezheti otthon magát a portugál irodalomban, hanem a fejezetek végén is, Pál ugyanis rendre lajstromba veszi az adott szerző nálunk megjelent műveit és magyarországi kutatóit – noha, ahogy említettük, több szerző esetében alig van mit sorolni, João de Barros, Vieira atya, Júlio Dinis, Almada Negreiros, Miguel Torga és Agustina Bessa-Luís esetében pedig egyenesen semmit.

A könyv szerkezetében feltűnő, hogy Pál néhol (Sá de Miranda, João de Barros, s legfőképp Bernardim Ribeiro esetében) az amerikai egyetemi tankönyveket megidézve rész-

⁵ Lásd például Agualusáról, Mia Couto-ról és Saramago-ról szóló írásait: „José Eduardo Agualusa – angolai író portugál keretben”, *Nagyvilág*, 2015/6. 681–684., „Mozambiki írónak ítelték az idei Camões-díjat”, *Nagyvilág*, 2013/10, 1064–1066., „José Saramago (1922–2010)”, *Nagyvilág*, 2010/8, 693–695.

⁶ E határhelyzet egyébként kitűnően leképezi a portugál irodalom történetének, illetve bármely irodalomtörténet megírásának nehézségeit, melyeket Pál nagyszerűen problematizál. Előbbi esetében a nyelvi és földrajzi határhelyzetek adják a nehézséget (Gil Vicente és Sá de Miranda egyaránt írt spanyolul és portugálul, António de Vieira atyát pedig a brazil irodalom is magáénak tudja), utóbbiban az irodalom változó fogalma: ma már például aligha utalnánk a hitszónoklatot az irodalom körébe.

⁷ A történészvitát Timár Imola mutatja be részletesen („Vita Portugáliai Henrik magyar származásáról”, in: Pál Ferenc (szerk.): *Camões, Pessoa, Saramago Magyarországon*, Equinter, Bp., 2013, 35–55.). A magyar származás irodalmi előfordulásait legutóbb Pál Ferenc foglalta össze („Fejezet a magyar-portugál kapcsolatok történetéből”, in: Pál Ferenc (szerk.): *Camões...*, i. m., 21–34.)

letesen taglalja egy-egy fontos mű cselekményét – talán nem bízva abban, hogy azokat bárki is elolvassa manapság. Nem tudom teljes szívemből helyteleníteni ezt a gyakorlatot, mert valós problémára kínál megoldást – ugyanakkor egy újabb kérdést is felvet.

A kötet ugyanis összességében nagyon pontosan leképezi a portugál kánont, ami viszont felveti az olvasóban, miért szokás támadni a kánonokat és az irodalomtankönyveket: a kőbe vésett klasszikusok túlsúlya és a kortárs szerzők hiánya miatt. Ha mindezt a jelen kötetre vetítjük, látnunk kell, Pál arcképcsarnokából (és a portugál kánon hangsúlyaiából) három aranszázad rajzolódik ki: a 16., 19. és 20., melyeket 6, 7, illetve 9 szerző képvisel. Ez azt jelenti, hogy ők adják a kötet szereplőinek 88%-át, tovább szűkítve a kört pedig azt, hogy az alkotók kétharmada a tizenkilencedik században vagy azt követően született. Ez szerintem alapvetően jó arány, egyharmad résznyi régi irodalomnak jó esetben bele kell férnie az olvasói tűrészathárba (bár az a szomorú tapasztalatom, hogy a 19. századi irodalom néhol inkább a nemzetépítés, mint a maradandó értékek szempontjából termelt fontos szerzőket), a másik végletet tekintve azonban szemet szúr, hogy a kötet benjaminja az 1942-ben született, tehát jövőre 75. születésnapját ünneplő Ant3nio Lobo Antunes. Bár e döntés indokolható – nyilvánvaló ugyanis, hogy az *3s visszatérnek a karavellák* szerzője mindmáig az utolsó Nobel-díj esélyes portugál szerző –, mégis, a megannyi távoli prédikáció, barátal és eposz mellett údítoen hathatott volna a kötetben a fiatalabb generáció valamely tagja a nálunk is ismert Gonçalo M. Tavarestól egészen Afonso Cruzig. Hasonlóképp nem mutat jól a kötet gendertérképe: a magyar irodalomtankönyveket idéző 24:1-es férfi-nő arányon sokat javíthatott volna a '74 után kifejezetten erős női irodalom egy-két reprezentánsa Lídia Jorge-tól Teolinda Gersão-n át Sophia de Mello-ig. De persze bármilyen válogatás szükségszerűen szubjektív, és tudjuk, a tízmillió szövetség kapitány országában mindig az a legjobb, aki a padon ül.

Mindezen apróságok ellenére ugyanis Pál Ferenc rendhagyó irodalomtörténete kétségkívül segítségére lesz a portugál irodalommal ismerkedőknek, mert olvasóját biztos kézzel vezetve, olvasmányos esszéstílusban ad képet a luzitán irodalom legnagyobb alakjairól: az általa összeválogatott *seleção* minden bizonnyal kijutna az irodalmi vébére. A kötet tanönyvi alkalmazásának ugyanakkor határt szabhat vázlatossága és szerzőcentrikussága – nyolcszázadnyi irodalom és több félvnyyi óra lefedéséhez ugyanis alighanem egy vaskosabb kötetre lesz majd szükség. Hogy erre mennyit kell várunk, és ki vállalkozik majd a megírására, az azonban már egy másik történet.